

Frans Copijn

Het boek van de aarde

Tekst en samenstelling Jaap Verheij
met hulp van en in samenwerking met

Elisabeth Copijn

Jørn Copijn

Lia Copijn-Schukking

Bob Siepman van den Berg

Inge Gorris

Tekst appendix fenomenologie

Bob Siepman van den Berg

Voorwoord

Eind 2022 kreeg ik een e-mail van Lia en Jørn Copijn waarin ze mij vroegen of ik er wat voor zou voelen om mee te werken aan een boek over de vader van Jørn, de kunstschilder Frans Copijn, die leefde van 1899 tot 1979. Ik had vaag van hem gehoord, met name omdat zijn werk in de jaren zeventig een paar keer werd gebruikt voor boekomslagen. Omdat ik naast uitgever ook kunsthistoricus ben, was ik heel nieuwsgierig naar zijn werk, en stemde ik toe om eens te komen praten over een mogelijke samenwerking.

Bij mijn eerste bezoek was het alsof ik in een andere wereld belandde, de wereld van Huize Welgelegen.¹

De voorouders van Frans Copijn, die boomkwekers en landschapsarchitecten waren, hebben dit statige huis, gelegen op een buitenplaats met een koetshuis, een atelier en nog wat bijgebouwen, ontworpen en gebouwd.

Frans was eigenlijk de enige telg uit de familie die ervoor had gekozen kunstenaar te worden, tegen de zin van zijn vader.

Bij mijn eerste bezoek vertelde Lia dat er al bij leven van Frans en mede op aandringen van hem en zijn vrouw Lore door Wim Schukking een stichting was opgericht, de Frans Copijn Stichting, met als doelstelling het werk van Frans op één plek te bewaren en te ontsluiten voor het publiek. De eerste doelstelling is gelukt, want al het werk is er nog, maar aan de tweede doelstelling was de stichting om allerlei redenen nog niet toegekomen, en daar werd het nu wel de hoogste tijd voor, gezien ook de leeftijd van Jørn (1941) en Lia (1944), de huidige bewoners van Huize Welgelegen.

Er hingen een paar werken aan de muur die ik kon bekijken, maar de rest was opgeborgen in een grote kluis. We maakten een afspraak voor een volgende

ontmoeting, waarbij ik een aantal schilderijen te zien zou krijgen.

En zo gebeurde. Circa 30 schilderijen hebben we bekeken. Het was adembenemend, temeer daar bijna niemand in de afgelopen 45 jaar er een blik op had kunnen werpen.

Lia zei dat het in totaal ging om circa 150 schilderijen, voornamelijk landschappen, granen en grassen, geneeskruiden en bloemen. Het was duidelijk dat hier een schat aan prachtig werk verborgen lag, dat erom smeekte om te worden ontsloten.

Inmiddels was mijn partner Inge Gorris ook zeer geïnteresseerd geraakt en in overleg met de familie zijn we in een volgende bijeenkomst samen met Elisabeth, de jongste dochter van Frans, en Bob Siepman van den Berg, fenomenoloog en bevriend met de familie, begonnen met het nummeren, fotograferen en catalogiseren van de werken, met als doel een overzicht te krijgen van zijn werk, om dat later te gebruiken voor het boek. Wij konden toen niet bevroeden dat we een tiental sessies nodig zouden hebben om al het aanwezige werk in de kluis te fotograferen en vervolgens te beschrijven; naast de schilderijen waren er ook vele schetsen, voorstudies, kleuroefeningen, gedichten, werk uit zijn academietijd en nog veel meer.

Frans had al zijn schilderijen bewaard. Als iemand een werk wilde kopen, maakte hij een kopie, zodat het origineel bewaard bleef. Op een gegeven moment kwamen we erachter waarom hij dat zo deed. Maar hierover later meer.

In ieder geval had hij er zo voor gezorgd dat zijn hele oeuvre op één plek bewaard is gebleven, waardoor het mogelijk was om zijn leven en werk te analyseren en te beschrijven.

¹ Het huis is gebouwd in 1881 voor Pieter Gerard, de vader van Frans. De architect/aannemer was Pieter Copijn, een oom van Pieter Gerard Copijn. Zie ook: Lia Copijn-Schukking en Marina Laméris, *Welgelegen. Biografie van een Copijn-huis*, Groenekan 2011.

Verantwoording

Uiteindelijk hebben we bijna 800 items gefotografeerd, genummerd en beschreven. Op de schilderijen vermeldde Frans altijd in zijn prachtige handschrift de locatie, met blikrichting en andere belangrijke omstandigheden. Vervolgens de datum waarop hij het landschap had waargenomen en wellicht schetsen had gemaakt, en de datum waarop het schilderij daadwerkelijk werd geschilderd. Daar kon een aantal jaren tussen liggen.

Als voorbeeld afb. 29 op blz. 61, dat als onderschrift heeft:

‘Rhonetal im Sommer, von den Höhen der Furka beim Rhonegletscher 2400 Meter im Gegend Westen der Wallischen Alpen und das Weisshorn. 17. Juli 1935. Frans Copijn. September 1943.’

Frans was naast kunstenaar ook wetenschapper. Bovenstaand onderschrift zegt dat hij op 17 juli 1935 ter plekke was, het landschap heeft waargenomen, waarschijnlijk een schets heeft gemaakt van de bergen, met details over de kleuren, het licht en de sfeer. Vervolgens heeft hij het schilderij geschilderd in september 1943. Wij zouden nu een foto maken, Frans maakte die foto in zijn hoofd en kon die naar wens jaren later weer voor de geest halen.

In de zomer van 2024 was de tijd aangebroken om uit alles wat we hadden gevonden een selectie te maken van de werken die in het boek zouden worden opgenomen. Bob Siepman van den Berg en ik hebben in een aantal sessies werken geselecteerd voor het boek op basis van een indeling die Frans zelf ooit had gemaakt. De sleutel daartoe vonden we op een schilderij gedateerd december/januari 1950, waarop hij een vrouwelijk gelaat heeft afgebeeld. Op de achterkant schreef Frans de volgende tekst:

‘Die Churfirstenlandschaft mit Wasserfall ist am Anfang, dieses Antlitz-Bild am Ende des “Buches der Erde” zu stellen.’ (afb. 144 op blz. 189)

Hij wilde dus met zijn schilderijen ‘Das Buch der Erde’, ‘Het boek van de aarde’ maken. Dat boek begint voor hem bij de Churfirsten aan de Walensee, en het eindigt bij het gelaat.

Ook vonden we door hem gekalligrafeerde teksten die de titels van de hoofdstukken van dit boek werden. Frans heeft het hier over Erdlebenbilder: schilderijen van het leven op aarde.

Dat de Walensee, met aan de zuidkant de majestueuze krijtrotsen de Churfirsten, en aan de noordkant het Murgtal, al heel vroeg in zijn leven een rol speelden, blijkt uit gedateerde schilderijen uit 1922. In de jaren die volgden ging hij vaak naar dit gebied, waar hij begon met het schilderen van landschappen. De schoonheid van de bergen, hoge besneeuwde bergtoppen, gletsjers, smeltwaterbeekjes, watervallen, dalen, rivieren en meren hebben hem zeer diep geraakt. Je krijgt de indruk dat hij in zijn schilderkunst getuigenis wilde afleggen van deze overweldigende schoonheid. Het is wel zeker dat hij hier het idee opvatte om ‘Het boek van de aarde’ te gaan schilderen, en dat voor hem de Churfirsten en de Walensee het begin daarvan waren.

Naast de schilderijen voor ‘Het boek van de aarde’ maakte hij, meestal in opdracht, veel schilderijen en muurschilderingen, vaak op groot formaat, met als onderwerpen de jaarfeesten en religieuze thema’s. Deze werken zijn geen onderdeel van ‘Het boek van de aarde’ en zijn daarom niet opgenomen in dit boek. Een selectie van dit werk is te zien op de website www.franscopijn.nl. Hier is ook jeugdwerk te zien en werken die hij voor en in zijn academiетijd heeft geschilderd.

Jaap Verheij, Amsterdam, juni 2025

Afb. 1 (cat. 227) Wat heden slaapt dat morgen waakt. December 1925. Groenekan.

Frans Copijn, leven en werk

Jeugd

Frans Maarten Gerard Copijn is geboren op 11 maart 1899 te Groenekan (Utrecht). Zijn voornamen waren eigenlijk François Martin Gérard. In 1935 heeft hij die namen officieel laten omzetten naar de Nederlandse versie.

Frans had nog een twee jaar oudere zuster, Marrejan Copijn.

Zijn vader, Pieter Gerard Copijn (1854-1927), zijn grootvader Jan Copijn (1812-1885) en verdere ooms

en neven waren allemaal boomkwekers, vanaf 1763 gevestigd in Groenekan. Zijn grootvader Jan Copijn was naast boomkweker de eerste tuin- en landschapsarchitect in de familie Copijn.

‘Frans had het geluk dat hij opgroeide in een rijke natuur in Nederland. De grote tuin bood hem volop gelegenheid om vlinders, kikkers en vissen te kweken en te observeren in hun ontwikkeling. Al snel werd het hele platteland zijn werkgebied als het ging om het vangen van bepaalde rupsen, het voeren ervan, het volgen van het popstadium totdat de vlinders uitkwamen, die vervolgens nauwkeurig werden getekend en geschilderd. Zijn buitengewone interesse in de natuur en haar schoonheid ontstond hier en was fundamenteel en bepalend voor zijn hele leven.’²

Frans en zijn zuster Marrejan woonden in een landhuis (Huize Welgelegen), gesitueerd op een perceel van een halve hectare. De tuin was weelderig en verzorgd, met een grote diversiteit aan planten en fruitbomen.

Frans bezocht het gymnasium in Utrecht. Daar ging hij met de trein naartoe. Er waren in die tijd twee stations in Groenekan, station west en station oost. Frans nam de trein van Groenekan Oost naar Utrecht. Zijn hond, een grote teckel genaamd Dukko, bracht hem weg naar het station en haalde hem stipt op tijd ook weer op.

Studie biologie en Academie voor beeldende kunsten

Na het behalen van zijn gymnasiumdiploma in 1917 wilde zijn vader graag dat Frans ging studeren. Frans

² Urte en Fionna Copijn over hun vader.

koos voor biologie in Utrecht. Maar de studie beviel hem niet. Na zijn kandidaatsexamen in 1920 zei hij tegen zijn vader dat hij wilde stoppen met de studie en dat hij kunstschilder wilde worden.

In de jaren 1921 tot 1924 schilderde en tekende hij een groot aantal onderwerpen: portretten, stillevens, bomen, bloemen, en ook zijn eerste landschappen, waarvan een aantal is opgenomen in dit boek. Deze grote en gevarieerde productie van werken was zeer waarschijnlijk bedoeld als voorbereiding om toegelaten te worden tot de kunstacademie.

Op 1 september 1924 slaagde hij voor het toelatingsexamen voor de Rijksacademie van beeldende kunsten te Amsterdam en vanaf die tijd woonde hij in Amsterdam op Rokin 68, vier hoog. Zijn academietijd duurde tot 15 november 1926, waarna hij weer terugkeerde naar Huize Welgelegen.³ Hij genoot van de stad en de studie. De Rijksacademie stond bekend als een ‘gedegen’ opleiding, door een haast ambachtelijke aanpak. Vele uren werden besteed aan het natekenen met potlood en houtskool van Griekse gipsen beelden, naaktmodellen en stillevens. Er bleef maar weinig ruimte over voor ‘vrij’ schilderen. Later sprak hij echter vol dankbaarheid over zijn jaren op de academie. Daarna, vertrouwend op eigen kracht, zocht hij verder naar een eigen stijl, techniek en materiaalkeuze die hij uiteindelijk vond (aquarel).

De Walensee

In de periode dat hij biologie studeerde, kwam hij door zijn tante, Jet de Feyfer (1880-1969), de zuster van zijn moeder Agnes Copijn-de Feyfer (1875-1966), in aanraking met de antroposofie van Rudolf Steiner (1861-1925). Ook ontmoette hij daar Frits Julius (1902-1970), medestudent biologie, die voor de rest van zijn leven zijn beste vriend was. Frits was ook geïnteresseerd in de antroposofie en samen bezochten zij in 1922 een voordracht van Rudolf Steiner in Den Haag, georganiseerd door Daniël van Bemmelen (1899-1982).

Lore Copijn-Sachtleben, zijn tweede vrouw, schrijft:

‘Als student was hij met studievrienden voor de eerste keer in het hooggebergte, in het gebied van de Walensee, en hij was diep onder de indruk van de zich torenhoog opheffende bergen aan dit meer. De vriendschap met een boer ter plaatse maakte het mogelijk, dat hij maanden achter elkaar de natuur in al haar facetten kon bestuderen en zich kon vervolmaken in de techniek van het laag-op-laagschilderen, een werkwijze die hij in altijd grotere perfectie zijn hele verdere leven toepaste. Een neerslag hiervan vinden wij in verschillende schilderijen van de Walensee en de daaromheen liggende bergmassieven. Ook rijpte er de gedachte aan een “boek van de aarde” of ook “das Antlitz der Erde” genoemd, een werk met vele facetten: landschappen, weergave van graansoorten, van dieren, bloemen, bomen, wolken en wolkenvorming, van natuurverschijnselen

3 Gebaseerd op documenten uit de archieven van de gemeente Amsterdam en van de Rijksacademie voor beeldende kunsten te Amsterdam.

De ordening van de schilderijen in dit boek

Frans Copijn zag het als zijn levenstaak om ‘Het boek van de aarde’ te schilderen. Hij wilde in zijn schilderkunst getuigenis afleggen van de overweldigende schoonheid die hij in alle facetten van de natuur aantrof. Daarbij wilde hij als fenomenoloog en bioloog ook iets zichtbaar en beleefbaar maken van het karakteristieke of wezenlijke van de verschillende landschappen, natuurprocessen, planten en dieren. Frans had zelf al gekalligrafeerde titels gemaakt voor een tiental hoofdstukken van dit *Boek van de aarde*. Maar hoe de indeling precies moest worden, is niet bekend.

De hoofdstukken in een boek hebben een logische volgorde om een consistent verhaal te vertellen en dat zou dus ook met dit *Boek van de aarde* het geval moeten zijn. Tussen het eerste hoofdstuk en het tiende en laatste hoofdstuk liggen nog acht andere thematische hoofdstukken waarvan de titels wel bekend zijn, maar de onderlinge volgorde niet. Er is een soort spanningsboog tussen het eerste hoofdthema, het Churfirsten-landschap, dat Frans ‘Im Weltenlauf’ (‘In het wereldverloop’) noemde en het laatste hoofdthema, ‘Antlitzbilder’ (‘schilderijen van het gelaat’). Deze twee hoofdthema’s zouden iets moeten zeggen over de weg of de richting waarin het zich zou moeten ontfouwen. Het is een weg van de natuur naar de mens, van geheel naar deel, van groot naar klein. Hiermee en met het hieraan verwante principe ‘van overzicht naar detail’ lukte het ons om een logische en passende volgorde te vinden voor de acht tussenliggende hoofdstukken. Maar we hadden tevens ook een houvast gevonden voor de ordening van de deelthema’s binnen één hoofdstuk en zelfs voor de verschillende schilderijen binnen één deelthema. Daarbij hebben we soms de chronologische volgorde verlaten ten behoeve van de thematische samenhang. Het kwam regelmatig voor dat Frans een bepaald

onderwerp meerdere keren schilderde. Ook was het zo dat hij soms jaren nadat hij iets had waargenomen het pas schilderde. Misschien omdat hij er dan pas de tijd en de rust ervoor had, of omdat het schilderthema enige tijd in zijn innerlijk moest rijpen, of omdat hij toch niet helemaal tevreden was met een eerdere versie of een combinatie daarvan.

De eerste zes hoofdstukken gaan over natuurlijke landschappen, natuurprocessen en natuurwezens, de ‘Erdlebenbilder’, die geheel buiten de mens om ontstaan zijn en waar de mens daarna ook geen of heel weinig invloed op heeft gehad. In de laatste vier hoofdstukken daarentegen wordt de rol van de mens steeds belangrijker. De stap van hoofdstuk 7 ‘Erdlebenbilder im Ackerbau’ (akkerbouw-landschappen) naar hoofdstuk 8 ‘Getreide und Gräser’ (granen en grassen), heeft ook weer de gang van groot naar klein. Bij hoofdstuk 9 ‘Im Jahreslauf’ staan de jaargetijden centraal en het laatste hoofdstuk ‘Antlitzbilder’ gaat over de individuele mens en diens gelaat.

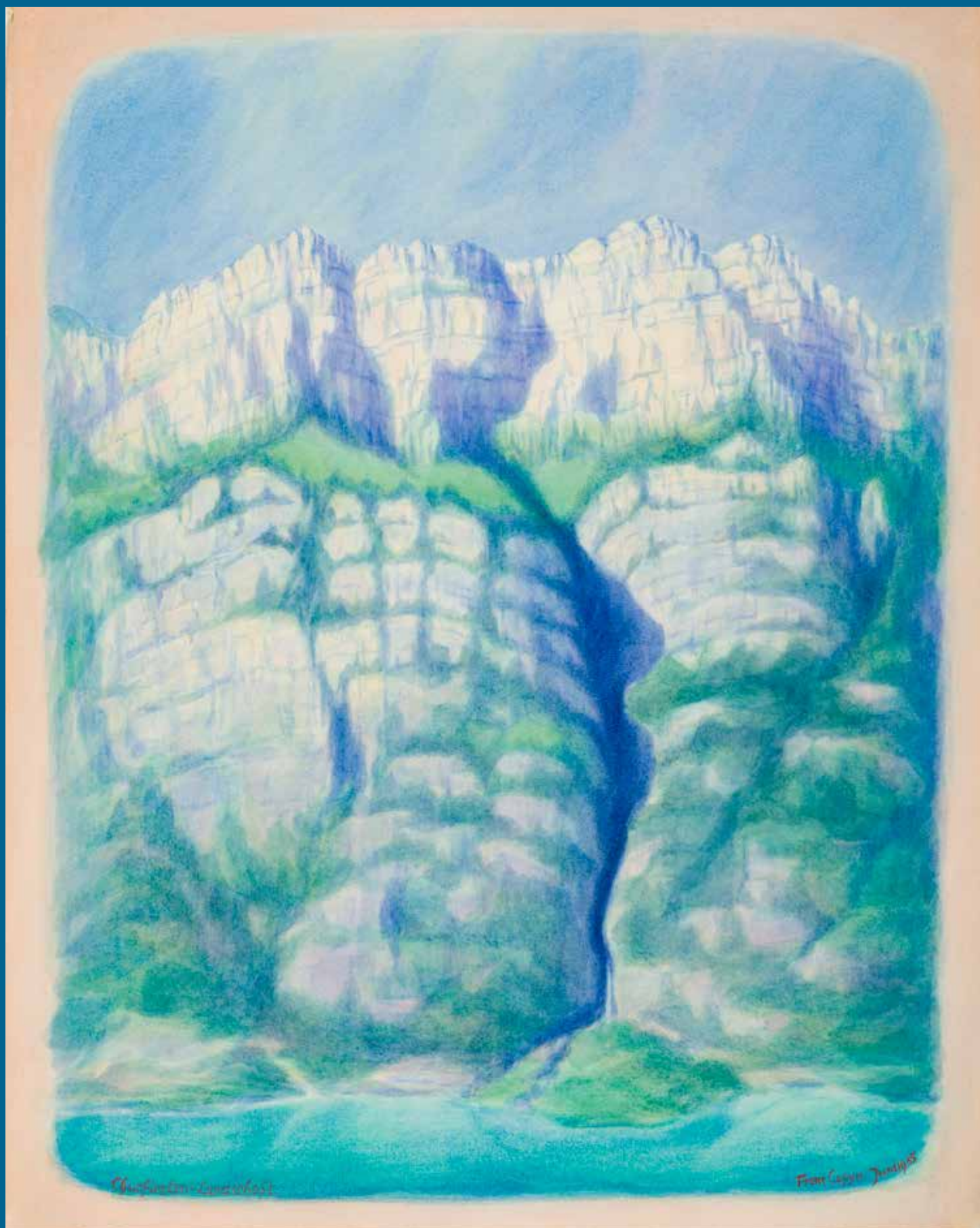
Tot slot nog een opmerking over de nummering van de schilderijen. Elk schilderij heeft een volgnummer (afb. 1 enzovoort) en een catalogusnummer. Die nummering is ontstaan tijdens het fotograferen van de immense hoeveelheid schilderijen, schetsen en tekeningen. Om een werk terug te kunnen vinden, was een eenduidige nummering absoluut noodzakelijk. Die nummering is vastgelegd in een digitale catalogus met afbeeldingen van de werken en in een database, die informatie bieden op welke plekken de schilderijen worden bewaard. Beide zijn bruikbaar voor eventueel toekomstig onderzoek.

De schilderijen afgebeeld in dit boek zijn alle eigendom van de Frans Copijn Stichting, tenzij anders vermeld.

im Weltenlauf.

Afb. 8 (cat. 199) Churfürsten-Landschaft. Ein Osterbild. Ende Januar 1937.

Afb. 18 (cat. 198) Cumuluswolken auf den Bergen östlich vom Walensee. Heiteres Wetter. Nachmittag, 11. August 1939.
Gemalt im Schloss Gerswalde, September 1950.

Afb. 21 (cat. 15) Das Lauterbrunnental von Wengen aus gegen Süden, mit wallenden, sich auflösenden Wolken. 4. August 1939.
Gemalt Anfang September 1939.

Afb. 36 (cat. 25) Landschaft in N.O. Böhmen mit dem Roll (694 M.ü.M) gegen N.O. von Kummergebirge aus gesehen, 21. September 1942.
Gemalt Schloss Gerswalde März 1946.

Afb. 49 (cat. 133) Alle-Landschaft bei dem Gut 'Lengen' südlich von Bartenstein, Ostpreussen, gegen Süden, 5. August 1943.
 Ende Februar 1945, Schloss Gerswalde. *Particulier bezit.*

Afb. 67 (cat. 41) Hufnattig, *Tussilago farfara*. 22. April 1940. Schloss Gerswalde, 28. Mai 1940.

Afb. 76 (cat. 782) Schloss Gerswalde. Anfang Juni 1943.

Afb. 89 (cat. 130) Eine 'Audumla', eine junge Kuh aus dem schweren fränkischen Höhenvieh, mit Bremsenfangender Kuhstelze.
 Ende Juli 1947. Schloss Gerswalde. *Particulier bezit.*

Afb. 109 (cat. 765) *Andropogon sorghum*, Besenhirse. Chin.: Kaoliang. Die reife Hauptrispe. Samen aus der Süd-Ukraine, gezüchtet in der Uckermark, Schloss Gerswalde. Gemalt Ende September 1946.

Gewöhnliche Gerste, *Hordeum vulgare*,
als Wintergerste in Gerswalde, Uckermark, angebaut.
gemalt Anfang Juli 1938. Franz Teyn

